

Michaela Neubaurová

CO VYPRÁVÍ URBÁŘ JESENICKÉHO PANSTVÍ Z ROKU 1689. PŘÍSPĚVEK K DĚJINÁM PANSTVÍ A MĚSTA

Abstract

In 1689, a German-written land registry of the Jeseník estate was created; this is one of the most important archival sources for the history of early modern Jeseník (German: Freiwaldau). It is the oldest description of the town and its immediate surroundings. The original of the book is stored in the Land Archive in Opava in the fund of Velkostatek (Manor) Jeseník and also includes the chamber estates of Supíkovice and Mikulovice, which were attached to the estate. In the introduction, the author of the land registry, the bishop's scribe and clerk of the nobility's office, Wentzel Ferdinand Müller, describes, in detail, the manor, the regional governor's office, the town administration, the parish, the local school, the almshouse and, in more detail, the manor house with other superior authority operations, together with the benefits from his own management. An important part of the article is formed by the summaries of the estate's income with monetary and in kind benefits from the entire estate.

Keywords: land registry, Jeseník, estate, manor house, Water Fortress, economy

Během kolonizace ve 2. polovině 13. století bylo podél toků řek Bělá a Staříč vymezeno území zvané distrikt, základ pozdějšího vrchnostenského panství. Poměrně malý okrsek tehdy zahrnoval jen dalších deset vsí kolem Jeseníku, zvaného v té době Vrienwalde, z nichž řada zanikla, a známe pouze jejich jméno. K původnímu distriktu byly připojovány vrchností a zeměpánem – vratislavským biskupem, správně a hospodářsky i další vsi, a tak se změnou fungování vrchnostenské ekonomiky a správní reorganizací v 16. století se zrodilo jesenícké panství. V jeho středu byla vrchnostenská kancelář – hejtmanství, místní správní, hospodářské a soudní centrum, které sídlilo na jeseníckém zámku, tedy dnešní Vodní tvrzi (v současnosti sídlo Vlastivědného muzea Jesenícka). Tato původní biskupská pevnost střežící stezku kolem řeky Bělé a také obrana města, které nemělo hradby, byla správním sídlem vrchností již od středověku. V čele hejtmanství stál hejtman, který byl prodlouženou rukou biskupské administrativy a ručil za správu panství a jeho finance, vedení úřadu a výběr povinných dávek. Nadřízeným místního hejtmana byl zemský hejtman sídlící v Nise, který byl nejvyšším úředníkem a představeným niského knížectví, pověřený správou země. V 2. polovině 16. století byly po provedení nové kolonizace opět obnoveny některé staré zaniklé osady, a tak jesenícké panství na konci 17. století čítalo kromě samotného města ještě vsi Bukovice, Adolfovice, Domašov, Lipovou, Českou Ves, Široký Brod, Písečnou a (Studený) Zejf. Zvláštní postavení měly komorní statky Supíkovice s velkou částí Velkých Kunětic a Mikulovice, které byly dříve samostatnou hospodářskou jednotkou a byly připojeny k jeseníckému panství v roce 1580, resp. roku 1622. Tyto statky měly původně své vlastní správní úřady s hejtmany, kteří vedli i svou účetní agendu. Jeseník, tehdy nazývaný Freywalde, osm vsí a bývalé samostatné statky Supíkovice a Mikulovice za vlády vratislavského biskupa Franze Ludwiga, hraběte Falcko-Neuburského (1683–1732)¹ – takto vypadalo jesenícké dominium v roce 1689, kdy spatřil

1 Rudolf ZUBER, *Archiv města Jeseník 1568–1945. Inventář*, Javorník 1970; Kol. pracovníků Zemského archivu v Opavě (dále ZA v Opavě), *Velkostatek Jeseník 1547–1946. Inventář*, Opava 1963 a 1964; K panství rovněž: Gustav POHL, *Die Besiedlung des Freiwaldauer Bezirkes. Freiwaldau. Gerichtsbezirke Freiwaldau, Jauernig, Weidenau und Zuckmantel. Kulturleben, Wirtschaftsleben, Landschaft, Geschichte und Sage, Ortsverzeichnis, Nachschlageteil*, Hohenstadt 1938; Karl BERTHOLD, *Schlesiens Landesvertretung und Landeshaushalt von ihren Anfängen bis zur neuesten Zeit I. Teil: Landesvertretung*, Troppau 1909 a další; Je rovněž nutné upozornit na klasické práce slezských topografů Reginalda Kneifela a Faustina Ense.

světlo světa jeho německy psaný urbář, jeden z nejvýznamnějších pramenů pro dějiny Jeseníku, který se dodnes dochoval. Originál knihy je uložen v Zemském archivu v Opavě ve fondu Velkostatek Jeseník a zahrnuje i oba komorní statky, o kterých byla zmínka.² Je nejstarším dochovaným popisem města a jeho okolí a jedním z nejstarších do dnešních dob existujících urbářů Jesenicka vůbec.³

Urbář jesenického panství vznikl 28. února již zmíněného roku 1689,⁴ za jeho hejtmána a biskupského rady v Nise Franze Sigismunda (též Sigmundta) von Hund und Altengrottkau auf Boithmannsdorf und Rathmannsdorf.⁵ Je jisté, že samotná urbáriální evidence byla sepsána dříve, uvedené datum je s největší pravděpodobností den vyhotovení čistopisu. V úvodu urbáře (fol. 2r–63r) jeho autor, biskupský písař a úředník vrchnostenské kanceláře Wentzel Ferdinand Müller, zevrubně popisuje panství, správu města, farnost, místní školu a chudobinec a inventuje podrobněji vrchnostenský dvůr, tedy dominikál, spolu s užitky z jeho vlastního hospodaření. Důležitou částí je příjmová složka dominia se sumářem peněžních platů a naturálních dávek z celého panství plynoucí z pozemkové držby osedlých. Od fol. 63v následuje evidence závazků samotného města Jeseník, jeho měšťanů a řemeslníků bydlících na náměstí, na předměstí a v městské části Svoboda, „*keré je každý obyvatel města povinen platit nebo robotovat, a to*

2 ZA v Opavě, fond Velkostatek Jeseník (dále Vs Jeseník), inv. č. 1. Urbář panství jesenického, supikovického, mikulovického, 1689, dostupné z: <https://digi.archives.cz/da/permalink?xid=5edbecf36d224f65b2e2e1d4845609a> [citováno ke dni 2. 10. 2023].

3 Výzkum a využití urbářů má v české historiografii dlouhou tradici a jednotlivých prací, včetně edic a opisů je nespočet, v tomto ohledu odkazují na nejnovější ediční a soupisové počiny s odbornými příspěvky Jaroslava Šulce a Marka Vařeky; Pro svou práci jsem využila následující literaturu, která neusiluje o vyčerpávající výčet k danému tématu (abecedně): Jaroslav ČECHURA, *Krizový management barokní ekonomiky? Panství Třeboň a Hluboká nad Vltavou za prvních Schwarzenberků (1660–1720)*, Praha 2019; František GRAUS, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské*, Praha 1957; Irena KORBELÁŘOVÁ, *Urbář raduňského panství ze druhé poloviny 17. století*, Časopis Slezského zemského muzea, série B – vědy historické (dále ČSZM-B) 50/2, 2001, s. 218–233; František MATĚJEK, *Feudální velkostatek a poddaný na Moravě s přihlédnutím k přílehlému území Slezska a Polska*, Praha 1959; Jaroslav NOVOTNÝ, *Poddanská půda na Moravě v 16. a 17. století. Příspěvek k poznání výrobního prostředku zemědělského lidu v době feudalismu*, Sborník archivních prací 9/1, 1959, s. 162–237; Josef PETRAŇ, *Poddaný lid v Čechách na prahu třicetileté války*, Praha 1964; Jan AL SAHEB, *Urbář panství Hukvaldy z roku 1581. Diplomatický rozbor pramene a jeho písaři*, Olomoucký archivní sborník 5, 2007, s. 87–106; Adolf TUREK, *Soupis urbářů Ostravského kraje 15. – 18. století*, Opava 1954; Rudolf ŽÁČEK, *K edici urbáře fryštátského panství z roku 1571*, ČSZM-B 42/3, 1993, s. 193–207; Edice části urbáře (ff. 1r–79v), částečně opatřená poznámkovým aparátem (s drobnými chybami v transliteraci): Adolf KETTNER, *Am 28. Februar 1689. Beiträge zur Geschichte der ehem. Amtshauptmannschaft Freiwaldau*. Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens 11, 1916, seš. 1/3, s. 93–121; Informace uplatnila zejména Angela DRECHLSER v jejím stěžejním díle: *Altwaterland. Urkundenregesten und zusammenfassende Gedanken über die Dorfverhältnisse im Neisser Fürstentum, österr. Anteil, heute Bezirk Freiwaldau, Schlesien*, I. díl. 1931, s. 75–79. Rovněž táž: *Aus Freiwaldaus vergangenen Tagen (Schluß)*, Der Altwaterbote 3/3, 1950, s. 10–18; Údaje z urbáře jsou rovněž excerpovány v monografii R. ZUBER, *Jesenicko v období feudalismu do roku 1848*, Ostrava 1966; Zcela nevyužita zůstala rukopisná práce bývalého správce jesenického muzea a vlastivědného pracovníka Vítězslava Zemana, jehož článek *Z urbáře 1689* nebyl publikován. Viz Státní okresní archiv Jeseník (dále SOKA Jeseník), fond Zeman Vítězslav, kart. 3, inv. č. 57; Částečný prepis urbáře se nachází rovněž v archivním souboru SOKA Jeseník, fond Sběrka archiválií různého původu Státního okresního archivu Jeseník (SARPSOKA Jeseník), kart. 12, inv. č. 220. Opis urbáře panství Jeseník z r. 1689 (/1935/); Příp. výtah z něj: Tamtéž, kart. 16, inv. č. 291 (v obou případech bez udání autora).

4 „*Urbarium Über daß Hochfürftliche Bieschoffl. Freywaldisch- Saubs- und Nicklaßdorffische Amt, [...] Anno 1689, den 28. Februarii.*“ Katalogové heslo urbáře viz Jan ŘEZNÍČEK, *Moravské a slezské urbáře po 1372 /před 1407–1771 (1849)*. Katalog, Praha 2002, s. 374–375, urbář č. 752.

5 „*Franz Sigimundt von Hund unndt alten Grottgau auf Boith und Rathmansdorff, HöchstGedachter Ihrer Hochfürstl. Durchl. Rath unndt Hauptmann.*“ ZA v Opavě, fond Vs Jeseník, inv. č. 1, fol. 1r; K rodu von Hund viz též Konrád BLAŽEK, *Der Adel von Österreich-Schlesien*, 1885; Josef PILNÁČEK, *Rody starého Slezska*, díl 2, Brno 1991, s. 669.

nejprve měšťané, kteří bydlí na náměstí a mají právo várečné“.⁶ Podstatnou část urbáře tvoří soupis vsí panství s jednotlivými osedlými a výše dávek a důchodů (fol. 80r–141v), následovaný urbáři komorních statků Supíkovice (fol. 142r–192r) a Mikulovice (fol. 193r–248v), které ovšem nejsou součástí předkládané práce. Urbář jesenického panství byl původně uložen v archivu Komorního ředitelství vratislavského biskupství na Jánském Vrchu v Javorníku, poté byl součástí Zemědělsko-lesnického archivu v Javorníku, jak dokládají jeho razítka na začátku a konci knihy. Z předválečného archivního pořádku je dochován na místě původní polokožené vazby, která chybí, přední list, popsaný strojem archivářem dr. Rudolfem Fitzem.⁷ Urbář končí foliemi 248v s podpisy vrchnostenských úředníků a svědků Frantze Sigmunda von Hundt, Constance Bauke von Rostock a Wentzla Ferdinanda Müllera.

Cílem předložené práce je představit urbář jako zásadní pramen pro poznání správních a hospodářských dějin jesenického panství v 17. století, samotného města a okolí. Nedílnou součástí jsou přehledy jeho stavu a důležitých výnosů, vlastního patrimoniálního podnikání a příjmů z něho, spolu s překlady zajímavých výňatků a cenných pasáží. Tedy prezentovat urbář nejenom jako souhrn předpisů, nároků, peněžních a naturálních povinností poddaných, ale také jako zdroj autentických zpráv o stavu města Jeseníku, podniků a zařízení, které tvořily základ hospodářství tohoto nevelkého podhorského panství.

Obr. 1: Indikační skica stabilního katastru s výřezem centra Jeseníku, Vodní tvrzí, pozemky a budovami patřícími biskupství, 1836. ZA v Opavě, Stabilní katastr slezský, kart. 18, inv. č. 69.

6 ZA v Opavě, fond Vs Jeseník, inv. č. 1, fol. 63v–71r. V Jeseníku žilo v té době kromě 36 právo várečných měšťanů na náměstí (dědičná daň obnášela 16 zlatých a 66 ks slepic), dalších 80 měšťanů ve městě a na předměstí (dědičná daň činila 14 zlatých a 45 krejcarů) a 76 obyvatel na tzv. Svobodě, kteří vlastnili dům. Tamtéž. Urbář rovněž vyjmenovaná městské cechy a řemeslníky: pekař, švec, krejčí, kovář, cíchař, vazač, řemenář, jirchář, provazník, lázeňský, hrnčíř, sklenář, obchodník s přízí, bělič, perníkář, černobarvíř a hostinský. Tamtéž, fol. 71r, v.

7 Blíže k Rudolfu Fitzovi (1905–1989) nejnověji Zdeněk KRAVAR, *Arcibiskupský archiv v Javorníku*, in: Jesenícko. Vlastivědný sborník 14, 2013, s. 34–42.

Příroda, vodstvo a rybolov

V úvodu urbáře písař popsal přírodní podmínky panství:⁸ „U tohoto knížecího jesenického panství jsou okázale velké hory s rozličnými krásnými dřevinami, ve značném množství oplývající, jako smrky, jedle, javory, buky, duby, břízy, olše a rovněž také různá zvěř jako jeleni, medvědi, rysy, srnci, vlci, lišky, kuny, zajáci, divocí tetřevi, jeřábci a divocí holubi lje – pozn. aut./ dostatečně hojná, černé zvěře ale velmi málo, protože sníh každý rok velmi vysoko napadne a takové poslední zimy téměř žádnou potravu nemají a sníh je může přepadnout.“⁹ Právo honitby a lov ptactva („Hoch und Niedere Wildtbahn, Vogel Fang“) patřilo výlučně vrchnosti, tedy vládnoucímu biskupovi, a jeho porušení se trestalo vysokými tresty. Odchyt ptactva probíhal po celý rok, zejména však na podzim, než napadl sníh a začalo mrznout. Ptáci „velcí a jiní [...] ve značném množství byli chyceni a odesláni do biskupské kuchyně“.¹⁰ Městem protéká řeka Bělá s četnými přítoky a říčkami (není tedy zmíněn Staříč), „všechny pramenící ve zdejších horách, které se tu a tam vlévají do široké řeky Bělá (,bihlau Fluß“). Tato řeka protéká celým panstvím a pak až pod Nisu, kde se vlévá do řeky Nisy (,Nejßwasser“).“¹¹ Od svého pramene až po konec vsi Mikulovic u hranice s městem Ziegenhals (dnešní Gluchołazy v Polsku) byla spolu se všemi ostatními přítoky spravována vlastníkem panství a žádná část z povodí Bělé nebyla pronajímána poddaným. Péče, obhospodařování a ochrana říčních toků byla vrchností svěřena porybným, kteří byli povinni na povodí Bělé dohlížet. „Dále je zde celkem velké množství pstruhů, kteří se využívají výhradně pro kníže biskupskou dvorní kuchyni a v případě potřeby se tam loví a posílají. V těchto vodách se nevyškytují jiné ryby než pstruzi.“¹²

Popis hranic panství a jeho sousedů¹³

Nejvyšší partie Jeseníků tvořily přirozené hranice mezi jednotlivými panstvími, „že není důvod k obavám ze sebemenších sporů nebo ve spravedlivém právu“.¹⁴ Urbář vyjmenovává jako nejbližší sousedy panství Ondřejovice Jana Karla Klinckowského,¹⁵ panství Hradec hraběte Trautmansdorfa,¹⁶ dominium Žerotínů s Losinami a Loučnou a panství Kolštejn (Branná) knížete Jana Adama z Lichtenštejna na moravské straně.¹⁷ Velmi zajímavý a vzácný je popis hor a kopců, které jsou označeny jako zlatohorské („Zuckmantler Gebürge“), javornicko-žulovské („Joan: unndt Friedenbergsische Gebürge“) a supíkovické („Saubsdorffer Gebürge“) a branenské („Goldensteiner Gebürge“). Uvedené názvy neodpovídají známým toponymům. Jisté je, že ty se shodují s názvy jednotlivých panství nebo větších statků, tedy již zmíněná Branná, dále Zlaté Hory, Supíkovice a panství Žulová a Jánský Vrch (od roku

8 ZA v Opavě, fond Vs Jeseník, inv. č. 1, fol. 2r. Foliace provedena patrně dr. R. Fitzem.

9 Tamtéž. Z německého originálu přeložila autorka textu.

10 Tamtéž, fol. 2v–3r.

11 Tamtéž, fol. 4v. Myšlena Kladská Nisa (pol. Nysa Kłodzka).

12 Tamtéž, fol. 4v–5r. Wildte Fischereyen.

13 Tamtéž, fol. 3v–4r. Gräntze und dehrer Nachbarn.

14 Tamtéž, fol. 3v.

15 Jan Karel Klinkovský zakoupil Ondřejovice roku 1671 za 24 tisíc tolarů od rodiny Jerinů, z jejichž rodu pocházel i vratislavský biskup Ondřej Jerin. Klinkovský statek zadlužil, a tak byla jeho věřiteli na Ondřejovice vložena nucená správa, která trvala až do jeho smrti. R. ZUBER, *Jesenicko*, s. 350.

16 Hrabě z Trauttmansdorffů (blíže nejmenovaný), majitel Hradce spojeného se statkem Bělá (dnes pol. Biała Nyska), jej zakoupil v roce 1653. V rodu Trauttmansdorffů pocházejících z Rakouska zůstal statek v držení skoro 130 let. R. ZUBER, *Jesenicko*, s. 275. Viz též K. BLAŽEK, *Der Adel.*, s. 97.

17 ZA v Opavě, fond Vs Jeseník, inv. č. 1, fol. 3v–4r.

1568 pod jednou správou). Je tedy možné, že v té době to byla skutečně užívaná jména, stejně reálnou eventualitou ovšem je, že je písař pro potřebu urbáře vymyslel.¹⁸

Panství, správa města a soudnictví

Jesenické panství se sestávalo ze svobodného městečka Frývaldova („*daß freye berg Städtel Freywaldau*“), které nemělo hradeb, panského dvora a osmi vsí – Domašova (něm. Thomasdorf), Adolfovic (něm. Adelsdorf), Bukovic (něm. Buchelsdorf), Lipové (něm. Lindewiese), České Vsi (něm. Böhmischdorf), Písečné (něm. Sandhübel), Zejfu (něm. Seifen) a Širokého Brodu (něm. Breitenfurt).¹⁹ V čele městské správy stál purkmistr se čtyřmi radními a jedním notářem („*Notario*“), kteří se měli v případě neshod ve svých záležitostech obrátit v první instanci na jesenického hejtmana, v případě dalších sporů se odvolat biskupské vládě v Nise, nebo přímo vládnoucímu biskupovi.²⁰ Členové městské rady byli povinni každoročně na sv. Martina (11. listopadu) podat biskupovi nebo jeho vládě v Nise písemnou rezignaci, složit svůj úřad a vyčkat na rozhodnutí biskupa (či jeho vlády), v případě potvrzení pro další období vykonat přísahu věrnosti („*Juramentum fidelitatis*“). Soudnictví ve městě vykonával městský fojt a šest šepů (přísežných), kteří byli jmenováni vrchnostenským úřadem a hejtmanem.²¹ Jejich povinností bylo každoročně ke dni sv. Martina podat písemnou rezignaci a očekávat dalších rozhodnutí hejtmana o konfirmaci ve funkci. Také i oni museli v případě potvrzení svého úřadu pro další období (nebo noví členové) složit přísahu věrnosti lennímu pánovi. Jejich hlavním úkolem bylo ovšem dbát na to, aby ve městě nedocházelo ke rvačkám, hádkám a krveprolití. Po prošetření věci viníka fojt potrestal a vybrané pokuty pak při své rezignaci ke svátku sv. Martina odevzdal biskupskému úřadu, který je zanesl do svých účtů.²² Kromě toho na jaře fojt a šepové přebírali a kontrolovali od poddaných panské plavené dřevo. Pravomoc nižšího a vyššího soudnictví jesenického panství měl vládnoucí biskup jako jeho držitel, z toho některá kriminália rozhodoval zemský hejtman v Nise, menší případy soudil hejtman v Jeseníku.²³ Pokuty z osmi obcí panství byly řádně vyčísleny ke svátku sv. Michala (29. září) a poslány biskupovi. Za účetní rok 1687/1688 bylo takto přijato 13 zlatých a 10 krejcarů.²⁴

Obr. 2: Kamenná deska vratislavského biskupa Karla Ferdinanda Vasy z roku 1638 připomínající znovu vybudovaný biskupský statek po velkém požáru města. *Freiwaldau-Gräfenberg: die Kurstadt im Altvatergebirge und die Dörfer im oberen Bielethal: ein Heimatbuch, Kirchheim u. Teck 1987, reprofoto.*

18 K toponymům Jeseníků více Jiří GLONEK, *Na Jeseníky!*, Olomouc 2019.

19 ZA v Opavě, fond Vs Jeseník, inv. č. 1, fol. 6r.

20 Tamtéž, fol. 6v. *Raths Churen unndt dehren Jährliche Verneuerungen.*

21 Tamtéž, fol. 7r–7v. *Voigts gerüchte unndt dehrer Jährlicher Renouation.*

22 Jak konstatoval písař, od svátku sv. Martina 1687 do stejného dne roku 1688 z pokut za menší provinění (hádky a rvačky) bylo odevzdáno 8 zlatých. Tamtéž.

23 ZA v Opavě, fond Vs Jeseník, inv. č. 1, fol. 6r. *Daß Ober- undt Nieder Gerüchte.*

24 Tamtéž, fol. 8r.

Zlaté a stříbrné doly, železo a minerály

Okolí Jeseníku bylo bohaté na zlaté a stříbrné žíly, železnou rudu a nerosty, proto bylo protkáno hustou sítí dolů a dobývek, bezprostředně v blízkosti města se nacházely železné hutě.²⁵ O zašlé slávě jesenického hornictví svědčily staré propadnuté šachty a další hmotné pozůstatky po dolování a hutnictví.²⁶ „*Toho času ale je všechno liduprázdné a pusté a poddaní [horníci – pozn. aut.], aby mohli ve své hornické činnosti takové pokračovat, jsou od roku 1653 ve Zlatých Horách. Hutě nemohou být kvůli dřevu, třebaže železná ruda je k dispozici, zprovozněny, protože dřevo jiným způsobem, než jen pro [výrobu – pozn. aut.] železa může být daleko lépe prodáno a zpeněženo.*“²⁷ Protože Jeseník požíval horních svobod na daních (akcízech) stejně jako Zlaté Hory a neodváděl kontribuce, nicméně těžba se na místě toho času neprováděla, musel Jeseník a osm okolních vsí odvádět tzv. horní cubus („*Bergwerks Zubuß*“), tedy peněžní doplatek za důlní provoz, který čtvrtletně činil celkem 200 zlatých a 9 krejcarů, ročně tedy 800 zlatých a 36 krejcarů.²⁸

Dále je zde zmíněno rozhodnutí biskupa oddělit jesenickou horní společnost („*Berggenossen*“) od Zlatých Hor,²⁹ k čemuž došlo až roku 1688, kdy bylo jesenické dolování znovu osamostatněno.³⁰ Tehdy byl učiněn pokus o zřízení nových štol na Jeleních loučkách (něm. Hirschwiesen), Kraví hoře (něm. Kuhberg) a u Lipové směrem k Bobrovníku (něm. Bieberteich). Ke stavbě rudných děl deklarovalo město a vsi, že budou biskupovi místo 12 a 15 desetin („*Zehnte*“) platit 300 zlatých ročně za spotřebu uhlí a dřeva potřebného k těžbě. Peníze se měly odvést poprvé na druhou postní neděli v roce 1691. „*Kdyby však zdejší důl v budoucnu lépe vynášel a zisk přinesl a 12 a 15 desetin více než 300 zlatých vyneslo, pak bude svolených 300 zlatých plně splaceno a Jeho Knížecí Jasnost s 12 a 15 desetinami milostivě bude spokojena.*“³¹ Za městem, na takzvaném Kaulwiesen³² a městské pastvině pro dobytek, „*za mostem po levé straně,*“ na místě, kde dříve stávala stoupa, byl nařízením biskupa tento pozemek začleněn pod vrchnostenský úřad se záměrem zde postavit dům pro lesmistra („*Forstknecht*“).³³

Kolatura a filiální kostel

Farní obvod čítal sedm z osmi vsí panství (Domašov, Adolfovice, Bukovice, Lipová, Česká Ves, Písečná a Zejřf), jen Široký Brod byl přifařen Mikulovicím.³⁴ Urbář popisuje farní kostel v Jeseníku a právo vratslavského biskupa (kolátora) udělovat církevní prebendu v případě jejího uprázdnění. K farnímu kostelu přináležel filiální kostel v Písečné, kvůli čemuž si

25 Tamtéž, fol. 5v. Goldt undt Sielberguben, auch Erzt unndt Mineralien. Kapitola pokračuje na fol. 12r.

26 Roku 1653 byla zastavena veškerá těžba všech rud s výjimkou štoly na Příčném vrchu a u Horního Údolí. Srov. Rudolf PFITZNER, *Geschichte der Bergstadt Zuckmantel in Schlesien bis 1742. Mit besonderer Berücksichtigung der Stadt- u. Bergrechtsgeschichte*, Zuckmantel 1924, s. 67–158.

27 ZA v Opavě, fond Vs Jeseník, inv. č. 1, fol. 5v.

28 Tamtéž, fol. 13r, v. V roce 1681 byla tato dávka odvedena během jednoho roku dokonce šestkrát, Jeseník tedy zaplatil 1200 zlatých a 54 krejcarů. Tamtéž; K úpadku dolování v okolí Jeseníku, vzniku horní společnosti společně se Zlatými Horami a placení cubusů viz R. ZUBER, *Jesenicko*, s. 305–306.

29 ZA v Opavě, fond Vs Jeseník, inv. č. 1, fol. 5v, 12r.

30 R. ZUBER, *Jesenicko*, s. 305.

31 ZA v Opavě, fond Vs Jeseník, inv. č. 1, fol. 12r.

32 Místní část Kaulwiesen se nacházela na severovýchodě Jeseníku, směrem na Českou Ves.

33 ZA v Opavě, fond Vs Jeseník, inv. č. 1, fol. 75r.

34 Tamtéž, fol. 9v–10r.

zdejší farář musel držet kaplana, aby se tam každou třetí neděli a druhý svátek mohla konat bohoslužba. Před mnoha lety, jak praví urbář, stál kostelík také v Adolfovicích, z něhož nezbylo nic kromě zdi kolem hřbitova, kde byli pohřbeni lidé z Domašova a Adolfovic. „Měl také farní pozemek zde býti, z něhož po zlých časech, zvláště husitské válce, kdy bylo vše zpustošeno, vznikl statek.“³⁵ Desátky a duchovní činži od biskupa nedostával žádné (což nevylučuje příspěvky farníků na jeho vydržování ve formě desátku) a jediným naturálním požitkem byl deputát dřeva z biskupských lesů. V Jeseníku a v Písečné patřily k faře farní pozemky („Pfarr Widmuth“), ale jak pisař poznamenal, „oba jsou to špatné a malé polnosti, stejně jako všechny zde v horách“.³⁶

Škola a špitál

Ve městě se nacházela škola, kde se vyučovalo německy čtení, psaní, také latina a hra na různé hudební nástroje.³⁷ Škola měla svého rektora, kantora a varhaníka. Své školy v německém jazyce držela rovněž většina obcí panství, ve kterých vyučoval některý z jejich obyvatel. Učitelé byli odkázáni na příjmy a služné, které jim vyplácela obec, samotný biskup na provoz škol každoročně přispíval jen dřevem ze svých lesů. Prvotní sociální péči Jeseníku zajišťoval městský špitál, v němž bylo ubytováno několik chudých lidí, kteří své živobytí získávali z almužen.³⁸ Špitál byl podřízen městské jurisdikci a v čele jeho správy stáli dva měšťané jako představení („Vorsteher“). Povinností správců bylo zajistit opravy špitální budovy a v případě větší nouze pomoci jeho obyvatelům. Špitál byl nadán základním kapitálem okolo 300 tolarů slezských, které ročně nesly určitý úrok a mohly být tak pokryty náklady na provoz. Z finančního přebytku pak bylo navýšeno základní jmění. Špitál dlouhodobě dostával vrchnostenský deputát ve formě přídělů dřeva z biskupských lesů na otop.

Zámek, zbrojnice a vodní příkop

Urbář detailně popisuje panský zámek (tzv. Vodní tvrz v Jeseníku), sídlo a příbytek hejtmanů, s jejím vybavením a nejbližším okolím: „Biskupský zámek těsně k městu a biskupskému poplužnímu dvoru přiléhá, z velmi starého zdiva a kamenů až po střechu zbudovaný a celkem bytelný, avšak tu a tam závažně [kameny – pozn. aut.] vypadnuté.“³⁹ V zámku se nacházelo pět větších místností včetně několika dalších komor, čtyři velké a menší sklepní místnosti. Stará zděná kuchyně, která byla v té době již velmi zanedbaná, byla roku 1690 na příkaz biskupa vybourána a současně se dvěma pohodlnými pokoji a komorou postavena od základu nová.⁴⁰ Důležitou částí zámku, jak si všímá urbář, byla jeho zbrojnice, ve které bylo uskladněno jedenáct dvojhákovnic („Toppelhocken“), devatenáct mušket, jedenáct halaparten, dva velké dvousečné meče, dvě velké sekery, čtyři koše na oheň pro noční osvětlení, padesát vidlic k mušketám, jedenáct přilbic, přední a zadní části kyrysů pro dvanáct mužů, též železné límce, nárameníky a pláty na nohy, k tomu tři svazky doutníků ve třech bednách, uložené olověné koule pro hákovnice a do mušket, řemeny a bandalíry pro sedm mužů. Kromě toho byl v zámecké zbrojnici k dispozici starý buben, několik železných forem na lití kulí do hákovnic

35 Tamtéž, fol. 9v.

36 Tamtéž, fol. 10v.

37 Tamtéž, fol. 11r.

38 Tamtéž.

39 Tamtéž, fol. 14r.

40 Tamtéž.

a mušket a kusů železného řetězu.⁴¹ Kolem tvrze (zámku) byl již v té době hluboký vodní příkop, do kterého byla přes panskou zahradu přiváděna voda z řeky Bělé, „*v němž vždy několik kop těch nejhezčích a největších pstruhů je vydržováno, přes nějž existuje řádný padací most, aby zámek tímto uzavřen býti může*“.⁴²

Panský dvůr a hlavní vrchnostenské provozy⁴³

Panský dvůr se rozkládal těsně kolem vrchnostenského zámku, resp. za jeho okrouhlým vodním příkopem. Jeho větší část se nacházela na nynějším Zámeckém náměstí a pozemky statku sahaly až k břehu řeky Bělé. Pokud bychom přešli ze zámku přes padací most dolů, jak praví urbář, jako první zleva směrem k centru města bychom viděli nový dřevěný kurník s vápennou omítkou, kde byla kromě slepic vykrmována i ostatní pernatá drůbež. Na něj navazoval čeledník („*Gesunde Haut*“) s jednou místností, několika komorami a sklepem na mléčné pokrmky. Nad světnicemi se nacházela půda na obilí. Vedle čeledníku byl průjezd do města, tedy důležitá spojnice mezi středem města (dnešním Masarykovým náměstím) a statkem. Na něj navazovaly dva velké kravíny s komorou pro krmivo a suchý sklad šindele. Levou stranu dvora uzavírala stodola s humnem. Na protější straně od vchodu k zámku se nacházela další stodola a vzadu podélně ovčín pro až 650 kusů ovcí. Za ovčínem byl průchod do zadní části, kde stály dvě zděné stodoly, velká koňská stáj se sýpkou na obilí, za níž se nacházelo osm dřevěných vepřínů na jednom odděleném dvoře („*Schweinhoff*“). Ke vchodu k vepřínům přiléhala další dlouhá dřevěná koňská stáj a jedna velká dřevěná komora, kde bylo možné skladovat suché dřevo, s velkou půdou s obilím a se sýpkou. Řadu větších či menších hospodářských budov následně přerušovala ohradní zeď s dveřmi, kudy se procházelo k řece Bělé. Vedle těchto vrat se nacházela v té době zcela nová velká sladovna se sušárnou sladu v prvním patře. Za sušárnou měl svůj byt sládek, se kterým sousedily místnosti, kde se obilí k výrobě sladu namáčelo ve dvou modřínových kádích, klíčilo, a nakonec zůstalo uskladněno před šrotováním. Ve druhém patře byla přes celou plochu velká půda, kde byl slad uložen, dále se zde nacházel sklad chmele a sladové pšenice se sýpkou. Budova byla podsklepená, přičemž tento klenutý prostor dosahoval délky 24 loktů a uskladňovalo se zde uvařené pivo. Kamennou sladovnu, dlouhou 60 loktů a širokou 18 loktů, dvoupatrovou (11 loktů) nechal podle urbáře vystavět vratislavský biskup roku 1686. Potřebnou vodu pro výrobu sladu zajišťovala blízká studna s pumpou, od níž vedlo potrubí skrze zeď do sladovny, „*aby bylo možné bez zvláštního úsilí přivést potřebnou vodu do sladových kádí*“.⁴⁴ Vedle nové sladovny stál starý zděný pivovar, místy velmi popraskaný, s jednou měděnou pánví, ve které bylo možné uvařit 15 šeflů piva nízké míry. V pivovaru se rovněž nacházely dvě velké modřínové kádě na pivo, různé škopíky sloužící k chlazení a rozličné druhy velkých a malých pivovarských nádob. Budovy pivovaru sahaly až k ohradní zdi a uzavíraly tak celý dvůr.

Těsně u zámku se rovněž nacházela velká zahrada „*se starými ovocnými stromy, v níž od té doby je ale Její nejjasnější blahoslavenou vládou vysázeno mnoho mladých stromků, že jich v ní lze napočítat na 24 kop, z nichž některé již zmrzly. Zbytek však bude nastávající jaro plně zásoben všemi druhy dobrého ovoce*“.⁴⁵ Součástí sadu byla zatravněná plocha pro panský

41 Tamtéž, fol. 14v.

42 Tamtéž, fol. 15r.

43 Tamtéž, fol. 15v–17r.

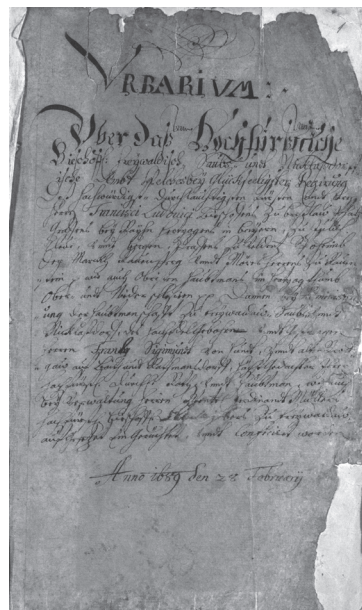
44 Tamtéž, fol. 16v–17r.

45 Tamtéž, fol. 17v–18r.

dobytek a také rybník, ve kterém se chovali pstruzi. Pod ovčínem byla další menší zahrada s domem pro ovčáka, který ji „podle starého obyčeje“ využíval pro sebe. Vedle se nacházela další velká zahrada, kde se pěstovala pro panskou kuchyni potřebná zelenina a ovoce. Zbývající prostor byl opět osázen mladými stromky a zatravněn k využití pro vrchnostenský dobytek.⁴⁶ Potah zajišťovali poddaní ze vsí.⁴⁷

Osevní plocha, louky a stav dobytka

Celková rozloha panských polí dosahovala až 70 maldrů nízké míry, „ale je třeba k tomu poznamenat, že na takzvaném Hütten Gutt [v Bukovicích – pozn. aut.] leží kus pole již mnoho let opuštěného, stejně tak v takzvaném Bobrovniku byl kus zarostlý a nyní je vykácený. Tyto dva kousky orné půdy jsou nyní součástí osevní plochy, protože budou řádně osety a budou plodit až asi 15 maldrů.“ Bylo užíváno trojpolní hospodaření, kdy bylo přes zimu roku 1687 nebo v létě roku 1688 zaseto 17 maldrů a 2 věrtely žita, 3 maldry, 5 šeflů a 2 věrtely ječmene, 42 maldrů a 2 věrtely ovsa, 1 šefl a 2 věrtely hrachu, 7 šeflů lnu a ponecháno 10 maldrů úhoru. A jak je v urbáři poznamenáno, bylo nařízeno nevysévat přes zimu pšenici, protože ta skoro vždy vymrzla.⁴⁸ Z tohoto výsevu bylo za rok 1688 získáno 197 kop a 2 mandele žita, 40 kop a 3 mandele ječmene, 226 kop a 2 mandele ovsa, 3 kopy hrachu a 6 kop lnu.⁴⁹ Seno bylo bráno z luk patřících k panskému dvoru, jejichž posekáním bylo v roce 1688 získáno 135 fůr sena.⁵⁰ To bylo sváženo kvůli špatným kamenitým cestám na povozech taženými dvěma koňmi. Protože to bylo stále příliš málo pro krmení všech panských krav a ovcí, bylo nově využito území tzv. Hirschwiesen (Jelení loučky) v Medvěděské hornatině směrem ke Zlatým Horám, jejímž vykácením a zatravněním bylo získáno dalších 20 fůr krmiva pro vrchnostenský dobytek. Část těchto luk byla pronajímána poddaným, kteří odevzdávali místo peněz část seče, což činilo dohromady za daný rok dalších 6 fůr sena. Situace na panství nebyla stejnoměrná, například Česká Ves neposkytovala louky k pasení vrchnostenských stád, místo toho každý tamější sedlák odevzdával díl sena, dohromady za rok a obec 12 fůr. V České Vsi byl navíc kus louky a pole, zvaný Hanelova louka („Hanelwieße“), který si několik sedláků pronajalo, z něhož odevzdávalo ročně 6 fůr sena. Protože velkostatek potřeboval píci, byl tento pronájem v době vyhotovení urbáře zrušen a Hanelova louka byla užívána výhradně pro potřeby vrchnostenskému statku (25 fůr sena ročně). Celkem bylo v roce 1688 posečeno a svezeno 198 fůr krmné píce pro vrchnostenský dobytek.⁵¹

Obr. 3: Titulní list urbáře jesenického panství z roku 1689. ZA v Opavě, fond Vs Jeseník, inv. č. 1.

46 Tamtéž, fol. 17v–18r.

47 Tamtéž, fol. 18v.

48 Tamtéž, fol. 18v–19r.

49 Tamtéž, fol. 19v.

50 Tamtéž, fol. 20r–21r.

51 Tamtéž, fol. 20r–21r.

Pronájmy a příjmy z nich

Důležitou částí urbáře jsou poplatky z pronájmů, které odváděli jednotliví nájemci hospodářského zvířectva, dále z vrchnostenského mlýna a lomů. Ročně chovali u panského dvora 64 dojníc a 4 voly, „z nichž 60 krav však musel šafář každoročně v den svatého Michala [si – pozn. aut.] pronajmout a sice za každou z nich 4 zlaté a 30 krejcarů, a také kvůli teleti 1 zlatý zvlášť, takže celková částka za každou z nich činí 5 zlatých a 30 krejcarů, za 60 krav 330 zlatých“.⁵² Za pacht osmi prasnic šafář zaplatil ročně 24 zlatých.⁵³ Ovcí mělo být ročně zazimováno kvůli stísněnosti stáji a nedostatečné kapacitě ovčína nejvýš 650 kusů. „Šafář z toho má mít všechny výhody, ale má také přispívat na sůl, mzdu za střihání a další náklady na ovčín.“⁵⁴ Roční činže za pacht dojných ovcí, „nebo tolik kolik je jehnat“, byla 2 zlaté a 24 krejcarů za část z jejich celkového počtu, za rok 1688 celkem 26 zlatých a 36 krejcarů, navíc se počítal příjem za kamennou sůl a střihání ovcí, tedy ročně další 2 zlaté a 57 krejcarů.⁵⁵ Ovcí vlna byla zasílána vrchnostenskému fojtskému úřadu do Nisy,⁵⁶ peníze z nich tam zinkasované byly pak připisovány biskupské pokladně. Za rok 1688 dosahovala částka 115 zlatých a 24 krejcarů za prodej ovcí a 5 zlatých a 44 krejcarů za prodej ovčích kožešin.⁵⁷ Šafář si dále pronajímal 45 hus, za něž musel ročně dodat 90 kusů housat nebo zaplatit (reluovat) 12 krejcarů za každý kus, což činilo 18 zlatých v roce 1688.⁵⁸ Husy byly děvečkami ze dvora čtyřikrát za rok oškubány a husí peří bylo stejně jako ovčí vlna odesláno do Nisy, kde bylo prodáno.⁵⁹ Šafář měl v nájmu také 60 kusů slepic, z nichž každoročně na sv. Michala měl dodávat 75 kusů mladých kapounů nebo je peněžně nahradit 7 krejcary a 3 haléři za kus, dále 120 kuřat, nebo 4 krejcary a 3 haléře za kus a deset kop vajec (nebo 24 krejcarů za každou kopu), což dohromady vyneslo 22 zlatých a 22 krejcarů v roce 1688.⁶⁰ Mezi příjmy je rovněž uvedena renta 18 zlatých a 6 krejcarů ročně z pozemků v Chebzi (něm. Holunder), které si pronajímalo deset českoveských sedláků.⁶¹ Poblíž města stával biskupský mlýn na mouku se třemi vjezdy, který byl rovněž pronajímán: „Je sice zděný až po střechu na dvě patra, ale sem tam je velmi popraskaný, jinak je poměrně stabilní.“ Na tento mlýn bylo vázáno 106 tolarů dlužných peněz („*abrüchte Geldt*“), takže když se měl nastěhovat (pronajmout jej) jiný mlynář, musel je stávajícímu splatit. „Nynější mlynář musí její výsosti knížecí Jasnosti za zmíněné dlužné peníze zaplatit 44 tolarů, takže v budoucnu bude muset od jiného mlynáře dostat celkem 150 tolarů.“⁶²

Pivovarnictví a vinopalnictví

Panství mělo právo vaření piva a výnosy z poddanské povinnosti toto pivo kupovat.⁶³ „U tohoto kníže biskupského panství Jeseník se také od nepaměti obvyklé právo várečné od

52 Tamtéž, fol. 21v–22r.

53 Tamtéž, fol. 22v.

54 Tamtéž, fol. 23r.

55 Tamtéž, fol. 24r.

56 Za rok 1688 celkem 48 kamenů a 23 liber vlny. Tamtéž, fol. 24v.

57 Tamtéž, fol. 25r, v.

58 Tamtéž, fol. 26r.

59 V roce 1688 bylo z hus získáno 28 a ¼ liber peří. Tamtéž, fol. 26v.

60 Tamtéž, fol. 27r.

61 Tamtéž, fol. 32r.

62 Tamtéž, fol. 72v–73r.

63 „*Breu Urbens Nutzung unndt ertrag wie er dato practiciret unndt genossen wirt.*“ Tamtéž, fol. 27v–28v.

dob Její nejjasnější a blahoslavené vlády opět praktikuje a podléhajících třináct krčem toto [pivo – pozn. aut.] vydává.“ Přímus šenkovat vrchnostenské pivo měla v době sepsání urbáře vesnická krčma v Domašově, Adolfovicích, v Bukovicích dvě krčmy (šoltéžská a tzv. hutní), v Lipové, České Vsi, Písečné, Zejfu, Širokém Brodě, v Mikulovicích opět dvě krčmy (ve vsi a tzv. hamerní), Nové Vsi (něm. Neudörfel, na místě rozparcelováno mikulovického tzv. Studeného dvora) a v Supíkovicích.⁶⁴ V hospodářském roce 1687/1688 se spotřebovalo 1500 šeffů pšenice, z prodeje uvařeného piva se získalo 6376 zlatých a 24 krejcarů.⁶⁵ Kromě vrchnostenského piva vařeného v biskupském pivovaru v Jeseníku se na panství šenkovalo pivo dovezené z Nisy, „*jak se zde dříve praktikovalo a bylo obvyklé*“. Z prodeje nízkého piva byl příjem dalších 1646 zlatých a 24 krejcarů (za léta 1682/1683).⁶⁶ Ve městě bylo 36 právovárečných měšťanských domů na náměstí (něm. Ring), na Svobodě (něm. Freiheit) stála krčma, kde se pivo právovárečných měšťanů z náměstí prodávalo. Právo várečné a palené neměli obyvatelé předměstí a samotné Svobody, kteří ovšem museli pivo, které bylo uvařeno a nadbývalo, sami vypít.⁶⁷ Pálenka se vozila v sudech z Nisy, u písaře biskupského úřadu pak byla vyměřena a distribuována do krčem.⁶⁸ Za účetní období 1687/1688 byl prodáno 64 věder a 2 hrnce pálenky, celkově za 448 zlatých a 42 krejcarů.⁶⁹

Obr. 4: Vodní tvrz v Jeseníku, bývalé biskupské správní centrum panství, s vodním příkopem a přístavbami, které již dnes nestojí, 1924.
Sbírka obrazového a fotografického materiálu SOKA Jeseník, neinv., sign. 01/041.

64 Tamtéž, fol. 27v.

65 Tamtéž, fol. 28r.

66 Tamtéž, fol. 28v.

67 Tamtéž, fol. 72v.

68 „*Brandtwein Urber wie er anitzo unndt auch Vorhero Genutzt worden.*“ Tamtéž, fol. 29r, v.

69 Tamtéž, fol. 29r–29v.

Příjmy z kupního groše

Z prodeje „statků, zahrad, polí a všeho ostatního“, které byly uzavřeny a stvrzeny před panským hejtmanem a zaneseny do pozemkové knihy, ze všech osmi vsí, ze zdejší katovny, z luk na Bobrovníku, hutí, krčem nebo „starého železného hamru“ v Bukovicích, mlýnů u města, také z domů a zahrad na Svobodě, z cihelen, rovněž ze všech kupních smluv, se odevzdávala z každé marky (hrívny) částka 2 krejčary kupního groše (tzv. markgrosch, lat. laudemium), z něhož 1 krejčar byl odeslán biskupské pokladně, druhý připadl jako stará platební povinnost vrchnostenskému hejtmanovi. Za hospodářský rok 1687/1688 bylo na kupním groši vyúčtováno 92 zlatých a 14 krejčarů.⁷⁰ Zajímavou informací je, že pozemky a stavební místa byly hned zastavovány, protože se obecně na vesnicích nedostávalo půdy. „Na takový [příjem z prodeje – pozn. aut.] není termín, jeden přichází na jaře a druhý na podzim, v létě a v zimě.“ Roční zisk z prodeje pozemků bylo proto pouhých 30 zlatých a 54 krejčarů.⁷¹ Vesnické rychty tyto splátky platily na sv. Michala.⁷²

Peněžní a naturální dávky a činže

Jako příjmy vrchnosti jsou uváděny povinné dávky osedlých z pozemků, domů a řemesel.⁷³ Dědičnou (pozemkovou) a řemeslnickou daň platilo město Jeseník s předměstími a Svobodou na svátky sv. Martina, Jiří (23. dubna) a Michala. Za fiskální rok 1687/1688 (patrně) tak tyto důchody činily celkem 101 zlatých a 56 krejčarů.⁷⁴ Celkový příjem z dědičné daně za město a vsi panství byl v dané době 507 zlatých a 53 krejčarů.⁷⁵ Zdejší kat za svůj příbytek a zahradu platil ročně 24 krejčarů a jeho povinností bylo na základě předchozího privilegia chovat 6 až 12 anglických psů a také poskytovat lesmistrům potřebné koně.⁷⁶ Na sv. Bartoloměje (24. srpna) odváděli poddaní města a vsí každoročně okolo 812 kusů slepic nebo adekvátně 108 zlatých a 16 krejčarů.⁷⁷ Dávky z polí ročně dosahovaly výše přibližně 39 zlatých a 30 krejčarů, ze sečí 43 zlatých a 17 krejčarů.⁷⁸ Vedle těchto úroků je zmínka o poplatcích z železných hutí a stoup, které byly tehdy opuštěny, a proto neodváděly žádné.⁷⁹ Příjem z mýtného (ročně okolo 383 zlatých) patřil výhradně panujícímu biskupovi.⁸⁰

Vrchnostenský mlynář v Jeseníku a mlynáři ve vsích odváděli jako daň pšenici (ročně celkem 2 maldry a 4 šeffly), žito (9 maldrů a 9 šeffů) a jiné obilí (26 maldrů, 7 šeffů a 2 věrtely).

70 Tamtéž, fol. 8v. Einkommen an Markgroschen.

71 Tamtéž, fol. 43v.

72 Tamtéž.

73 „Einkommen an Erb oder Silber Zünssen Termin Martini.“ Tamtéž, fol. 30r–31v.

74 Tamtéž, fol. 72r; Příjem z dědičné daně měšťanských domů a pozemků Jeseníku, jeho předměstí a Svobody činil ročně celkem 51 zlatých a 56 krejčarů. Městská řemeslná daň činila se splatností na sv. Jiří 25 zlatých a sv. Michala rovněž 25 zlatých. Tamtéž, fol. 30r; Úroky venkovských řemeslníků byly odváděny na sv. Jiří. Tamtéž, fol. 47r–49v.

75 Tamtéž, fol. 31v.

76 Tamtéž.

77 Tamtéž, fol. 32v–33r.

78 Tamtéž, fol. 35r–36r.

79 Tamtéž, fol. 37r. V opuštěném železném hamru v Bukovicích se „šenkje kniže biskupské pivo a pálenka, poráží [dobytek – pozn. aut.], peče chleba a žemle“, odkud se odvádělo 8 zlatých (dříve z hamru to bylo 12 zlatých). Tamtéž.

80 Tamtéž, fol. 45v. Součástí sumárního výčtu panských příjmů je mýtná tabulka z roku 1688, kdy ji biskupská vláda v Nise zaslala hejtmanskému úřadu k jejímu dodržení, nadepsaná „Bischoff. Zohl Ordnung Instruction der Stadt Freiwaldau“. Tamtéž, fol. 75v–78v.

Poslední dvě naturální dávky byly odváděny dvakrát ročně – na sv. Jiří a sv. Michala. Povinné platby z mlýnů za mletí dosahovaly celkem 90 zlatých, město Jeseník odesílalo na sv. Michala přibližně 2 maldry, 3 šefly a 2 věrtely niské míry sladového obilí.⁸¹ V Jeseníku stával v poddanském držení krupný (nebo olejný) mlýn, rovněž jeden v České Vsi a dva v Adolfovicích, z nichž dávky dosahovaly 7 zlatých a 12 krejcarů ročně.⁸² Na panské půdě se rovněž nacházela valchovna, z níž jirchář Matthes Bretschneider platil na sv. Martina činži 48 krejcarů.⁸³ Urbář rovněž zmiňuje v té době nově zřízenou dvoupatrovou, zděnou papírnu v biskupské panské zahradě na místě bývalé koželuzny, papírník Johann Casper Kűbeweter ročně platil okolo 180 zlatých.⁸⁴ Pily odváděly poplatky jen z řeziva, prken a latí („*in natura*“), přičemž povinné odvody byly stanoveny přesně pro každou pilu a ves zvlášť.⁸⁵ Řezníci z Jeseníku byli povinni přijmout na prodej od panského statku zbylý dobytek, ovce a prasata.⁸⁶ Cech pekařů dával na Vánoce hejtmánovi bílé pečivo.⁸⁷

Příjmy z prodeje a ostatní panské podniky

Značný příjem plynul zejména z prodeje dřeva z biskupských lesů, ročně okolo 529 zlatých a 45 krejcarů, z klád 273 zlatých a 34 krejcarů a z pařezů a špalků („*Klätzergeld*“) 88 zlatých a 52 krejcarů.⁸⁸ Další nemalý výtěžek byl ze sečí, pastvin a povozného,⁸⁹ největší částka byla ovšem z prodeje obilí, přičemž výnos ze všech druhů prodaného obilí za rok 1688 činil 1041 zlatých a 5 krejcarů.⁹⁰ Příjmy z polního a lesního hospodářství byly tedy poměrně významné. Ostatní výnosy byly daleko menší. Na tzv. Svobodě se nacházela cihelna se zděnou pecí, ve které se pálily cihly (mohlo být vsazeno k výpalu až 24000 cihel). „*K tomuto účelu musí poddaní z vesnic bezplatně pokácet a přivést 50 sáhů dřeva na jeden výpal. Dosud byl cihláři vyplácena odměna za vykonanou práci jeden říšský tolar z tisícovky, takže na jednu pec je třeba 36 zlatých.*“⁹¹ Příjem z prodeje cihel býval značně nerovnoměrný, „*v jednom roce se prodá hodně, v druhém málo*“, například v roce 1688 se prodalo pouhých 2000 kusů cihel, 100 cihel za 27 krejcarů, což činilo celkem 9 zlatých.⁹² Příze se rovněž prodávala jen zřídka, „*pokud se lnu dobře daří a poddaní ho nespředou, v takovém případě se prodává ve vhodnou dobu nebo se posílá v naturáliích na knížecí fojtský úřad do Nisy.*“ V roce 1688 poddaní nepředli, ale platili odměnu za předení („*Spinn Geld*“), každý byl tedy povinován zaplatit na vánoční termín svůj díl (9 krejcarů), celkem 126 zlatých a 45 krejcarů. Část vypěstovaného lnu byla zpracována panskými děvečkami při dvoře a upředěná příze byla částečně použita na výrobu plátna pro čeled'.⁹³ Velký výnos rovněž neposkytovaly vápencové (mramorové) lomy

81 Tamtéž, fol. 37v–39v.

82 Tamtéž, fol. 40r.

83 Tamtéž, fol. 40v.

84 Tamtéž, fol. 40v.

85 Tamtéž, fol. 42r–43r.

86 Tamtéž, fol. 79r.

87 Tamtéž, fol. 79v.

88 Tamtéž, fol. 44r, 34v.

89 Tamtéž, fol. 44v–45r, 46r.

90 Tamtéž, fol. 46v.

91 Tamtéž, fol. 73r, v.

92 Tamtéž, fol. 50v.

93 Tamtéž, fol. 50r, 51v.

v Lipové a Supíkovcích: „protože tam jsou dva lomy, modrý a bílý, z nichž druhý kámen po vypálení dává dobré vápno, které se však pro velkou odlehlost nedá zpeněžit; na druhé straně vápno vypálené v Supíkovcích tam nějakou dobu leží a nedá se použít.“ Dva lomy na Lipové byly pronajaty kameníkovi jménem Hanns Lackner, který z příjmu platil daň. V roce 1688 byla jeho činže 1 zlatý a 30 krejcarů.⁹⁴

Robotní povinnosti

„Od nepaměti je povinno toto městečko, včetně všech jeho obyvatel, ať už jsou to měšťané, hospodáři, osamělé ženy, komorní služebníci nebo služebné, bohatí nebo chudí, a všichni ostatní, kteří se zde na tomto místě zdržují, 4 dny ročně robotovat na knížecím poplužním dvoře, jako kosit, žnout trávu, vázat, pohrabat oves atd., nebo platit robotu penězi podle starého zvyku za každý den 9 krejcarů, ale tak, aby za tyto peníze jiných robotníků mohlo se v době žni objednat.“⁹⁵ Robotna na jesenickém panství se dělila na potažní a pěší a její forma byla určena. Obyvatelé tzv. Svobody kromě práce na velkostatku museli každoročně sázet, sklízet a obracet len a také ho vázat. Měšťané žijící na náměstí měli navíc povinnost bezúplatně svážet do biskupského dvora seno z tzv. schleyff Gärten⁹⁶ a rovněž museli odevzdat 1 měřici z každého šeflu sladu, který se nechali namlít ve vrchnostenském mlýně.⁹⁷ Reluované roboty platilo pět vsí (Domašov, Lipová, Písečná, Zejf a Široký Brod), z nichž dohromady odcházelo ročně 296 zlatých a 10 krejcarů. Naproti tomu vsi Adolfovice, Bukovice a Česká Ves musely vykonávat robotní povinnosti „in natura“ u biskupského poplužního dvora.⁹⁸ Příjmy z propuštění z poddanství nejsou v urbáři vykazovány, protože je biskupští poddaní, kteří se chtěli přestěhovat na jiná panství, museli zaplatit přímo u vrchnostenské vlády v Nise.

Obr. 5: Zámecké náměstí v Jeseníku s bývalými biskupskými správními a hospodářskými budovami v pozadí, 1937.

Sbírka obrazového a fotografického materiálu SOKA Jeseník, neinv., sign. 01/044.

94 Tamtéž, fol. 51r.

95 Tamtéž, fol. 74r. Robotní povinnosti jsou zmíněny jen obecně.

96 Tamtéž, fol. 74r–74v.

97 Tamtéž, fol. 74v–75r.

98 Tamtéž, fol. 33v–34r.

Výdaje a deputáty

Podle urbáře vynaložil v roce 1688 vrchnostenský úřad 136 zlatých a 41 krejcarů na běžné výdaje sestávající ze všech druhů hospodářských potřeb. Pro biskupskou kuchyni bylo vydáno v hotovosti nebo odesláno v podobě potravin (proviantu) v úhrnu za 488 zlatých a 15 krejcarů. Na výdajové straně byla rovněž mzda střihače ovcí (11 zlatých a 52 krejcarů) a pastýře za zimní a letní vlnu (20 zlatých a 41 krejcarů), cihláře a cihelnou hlínu (36 zlatých), šindeláře a vyrobené šindele (25 zlatých), rovněž za osev (6 zlatých a 13 krejcarů), chmel (150 zlatých a 12 krejcarů) a pšenici (1500 šeflů nebo 125 maldrů) pro pivovar. Dále jsou zmíněny platy námezdní síly – bečváře (27 zlatých a 13 krejcarů), kováře (28 zlatých a 30 krejcarů), tesaře (33 zlatých a 33 krejcarů), zámečníka (2 zlatých a 18 krejcarů), rovněž výdaje na zednické (22 zlatých a 42 krejcarů) a sklenářské (1 zlatých a 6 krejcarů) práce. Zvláště byly vykázány kancelářské potřeby vrchnostenského úřadu jako papír, pečetní vosk a inkoust (10 zlatých a 44 krejcarů) a výdaje na nákup kamenné soli pro dobytek (44 zlatých a 51 krejcarů). Čeleď na panském dvoře dostávala v neděli maso, a pokud nebylo k dispozici, obdrželi peněžní náhradu („*Fleischgelt*“). Šafáři a jeho manželce bylo vypláceno dvojnásobek (22 krejcarů). V období šesti neděl v půstu dostávala čeleď sledě za 6 zlatých a 18 krejcarů. Dvůr musel vydávat peníze za předení a tkalcovské práce. Za plat šafář s manželkou a čeledí (pět děveček, jedna husopaska, pasák dobytka a sládek), bylo ročně vypláceno okolo 100 zlatých. Celkově za panství spolu s jeho úřadem bylo za rok 1688 vydáno v hotovosti 9999 zlatých a 8 krejcarů.⁹⁹

Zvláště jsou v urbáři vypočítány náklady na plavení dřeva. „*Ze 400 sáhů krátkého a dlouhého dřeva, které byly pokáceny a v uplynulém roce odplaveny, bylo poddaným vyplaceno jako stará dávka 15 krejcarů za každý sáh dlouhého dřeva a 10 krejcarů, za každý sáh krátkého dřeva, tj. celkem 777 zlatých 40 krejcarů 3 halěře od kníže biskupského zemského důchodního úřadu v Nise, takže z místních příjmů na to nebylo nic použito.*“ Městu bylo vydáváno palivové dřevo, spolu s potřebným stavebním a šindelovým dřevem, ročně v celkovém rozsahu 1448 sáhů (v roce 1680). Kromě dvorní čeledi a vrchnostenských úředníků dostával deputát dřeva místní farář (40 sáhů), špitál (20 sáhů), ředitel školy (15 sáhů), kantor (10 sáhů), varhaník (10 sáhů), zámecký strážce (6 sáhů) a městský sluha (6 sáhů).¹⁰⁰

Platy biskupských úředníků a čeledě

Zámecký hejtman měl roční plat 360 zlatých a požitky z „*Hofehau*“ (dnešní Dětrichov), úřední písař minimálně 72 zlatých, vrchní vorař 14 zlatých a 24 krejcarů, výběrčí mýta 12 zlatých, čtyři lesní správci po 30 zlatých, porybný 48 zlatých, sládek 60 zlatých, pastýř 18 zlatých a 24 krejcarů, každá děvečka 2 zlaté a 54 krejcarů a husopaska 2 zlaté. Kromě těchto peněz v hotovosti měli podle potřeby nárok na deputát žita, ovsa, pšenice, ječmene, hrachu, soli, masa, sledů, plátna a dřeva podle přesného rozpisu.¹⁰¹

99 Tamtéž, fol. 52v–55v.

100 Tamtéž, fol. 61v–63r.

101 Tamtéž, fol. 56r–61r.

Závěr

Předložená práce se zaměřuje na úvodní popis panství a základní peněžní a naturální dávky, jednotlivé povinné odvody a platby jsou pak většinou sumarizované. Její důležitou součástí jsou výnosy z vrchnostenského podnikání ve vlastní režii a na panském dvoře v Jeseníku. Zcela opomíjí urbaniální dávky jednotlivých poddaných, jedná se v tomto ohledu o ilustrativní výtah podstatných informací. Zásadní sdělení přináší soupis příjmů z prodeje výrobků z vrchnostenského podnikání a výnosy jednotlivých provozů, rovněž údaje o městských ceších, řemeslnících a vesnickém hospodářství. Zvláště důležitou součástí je popis důlního a hutního podnikání (tehdy nefunkčního), odvětví pro Jesenícko typického. Hospodářské dějiny Jesenicka na konci 17. století rovněž dokládá skladba zemědělské produkce, také příjmy z lesního podnikání, luk a pastvin. Pro správní dějiny je důležitý popis biskupského sídla, městské správy a dalších místních zařízení a objektů. Urbář představuje významné doplnění pramenů pro Jesenícko, ke kterému se z tohoto období archivní materiál dochoval jen torzovitě. Zasazení do kulturně historického rámce bude předmětem dalšího studia, s předpokládaným využitím v popularizačních pracích v místních periodících.¹⁰²

What the Land Registry of the Jeseník Estate from 1689 tells. Contribution to History of the Estate and the Town Summary

The land registry of the Jeseník estate from 1689 is an important archival source for the study of the history of the Jeseník region, the town of Jeseník (German: Freiwaldau) and its surroundings. The introductory description of the manor, the manor's house, the regional governor's office and the castle (Water Fortress), the town administration, the parish, the education system and the social institution is particularly valuable. The main part of the land registry contains monetary, in-kind benefits and corvée; the mandatory claimed income is summarized in the article. The overview of income from the nobility's business under their own direction, especially at the manor house in Jeseník, makes an important part herein. The essential message is provided by a list of income from the sale of products from the nobility's business and the income of its individual operations, as well as data on the town guilds, craftsmen and the rural economy. A particularly important part is formed the description of the mining and metallurgical business (non-functional at that time), an industry typical for the Jeseník region. The economic history of the Jeseník region at the end of the 17th century is also evidenced by the composition of agricultural production, as well as the income from forestry, meadows and pastures. The land registry represents a significant addition to the sources for the period of the Jeseník region, for which the archival materials have survived only in fragments.

Mgr. Michaela Neubauerová
Státní okresní archiv Jeseník
m.neubauerova@je.archives.cz

102 Panu prof. PhDr. Jaroslavu Čechurovi, DrSc. a Mgr. Jiřímu Glonkovi velice děkuji za cenné rady při přípravě studie.